

De verdeling van een wereldrijk (en geen opstand te zien!)

Tristan Mostert was tot voor kort junior conservator geschiedenis en medewerker onderwijs bij het Rijksmuseum.

Tot het einde van het schooljaar bespreken experts van het Rijksmuseum Amsterdam verschillende objecten uit de collectie, verspreid over de tijdvakken, en plaatsen deze in hun historische context. In dit nummer maken we nader kennis met een schilderij over de troonsafstand van Karel V in 1555.

Op 25 oktober 1555 kondigde een moegestreden Karel V zijn aftreden aan. Steunend op de schouder van zijn vertrouweling Willem van Oranje strompelde hij de Grote Zaal van het paleis op de Coudenberg in Brussel binnen en nam plaats. Nadat er voor de verzamelde leden van de Staten-Generaal een verklaring was voorgelezen dat Karel zijn heerschappij over de Nederlanden overdroeg aan zijn zoon Filips, stond de keizer moeizaam op en nam zelf het woord. Hij blikte terug op zijn reizend bestaan, altijd onderweg om het enorme rijk dat zijn erfdeel was geweest bij elkaar te houden en te verdedigen. Hij vertelde dat hij al geruime tijd zijn krachten tekort voelde schieten voor deze last. Ten slotte vroeg hij de aanwezigen hem voor zijn fouten te vergeven. Hijzelf, en vele andere aanwezigen, waren tot tranen toe bewogen.

Dit schilderij verbeeldt deze gebeurtenis, aldus het opschrift rechtsonder. Met de werkelijke ceremonie heeft het echter weinig te maken. De allegorische voorstelling werd pas driekwart eeuw later geschilderd en de maker probeerde er een groter verhaal mee te vertellen – we zien een krachtige, vastberaden Karel zijn enorme rijk verdelen.

Deze verdeling was in werkelijkheid een lang en rommelig proces – de hierboven beschreven ceremonie waarbij Filips heer van de Nederlanden werd vormde er slechts het begin van. Wij kennen Filips in de eerste plaats als koning van Spanje, maar dat zou hij pas maanden na deze ceremonie worden. Bij die gelegenheid werden er voor zover bekend geen tranen geplengd – de keizer zette in januari 1556 simpelweg zijn handtekening onder een akte en dat was dat.

Filips II erfde echter niet alle gebieden van zijn vader. In het Heilige Roomse Rijk, waar Karel zijn zaken al sinds jaar en dag liet waarnemen door zijn broer Ferdinand, was de keizer er niet in geslaagd zijn al te Spaanse en fanatiek katholieke zoon aanvaard te krijgen door de keurvorsten. De keizerskroon zou daarom overgaan op Ferdinand. Hiermee was het enorme rijk waarover Karel V had geregeerd, toen hij in 1558 in een Spaans klooster overleed, in tweeën gesplitst.

Al deze elementen zien we mooi ordelijk verbeeld in het schilderij. Links van de keizer ontvangt Ferdinand, die in werkelijkheid niets te maken had met de ceremonie van 1555, zijn erfdeel, rechts ontvangt Filips het zijne. De hoofdrol is echt voor laatstgenoemde: de gebieden die hij zou erven vullen bijna het hele schilderij. Vrouwen dragen vlaggen waarop we niet alleen de wapenschilden van de Nederlandse gewesten, maar ook die van Spanje en andere gebieden rond de Middellandse Zee zien waarover Filips zou gaan heersen. Dat daar ook nog een groot overzees rijk bij hoorde wordt ons op de gehele voorgrond ingepeperd. Rechts bieden de andere werelddelen de keizer hun schatten aan: Amerika met een verentooi en -kraag, Afrika als zwarte vrouw, Azië in oosterse kledij. Ze zijn omringd door exotische objecten en dieren: een krokodil, een gordeldier, vazen uit het Midden-Oosten, Turkse geborduurde kleden, ceremo-

niële wapens uit Zuid-Amerika... Links komt zeegod Neptunus in zijn wagen aanrijden. Hij voert de zuilen van Hercules (onderdeel van het wapen van Karel V) en een wereldbol met zich mee. Aan één van de zuilen hangt Karels motto: *plus ultra*, 'steeds verder'.

Dit schilderij werd in de Spaanse Nederlanden geschilderd, waarschijnlijk in de jaren dertig van de zeventiende eeuw. Wat het schilderij dan ook niet laat zien is dat Karels zoon Filips II ook voor veel Nederlanders te Spaans en te katholiek was gebleken, en de ondertussen onafhankelijke noordelijke Nederlanden nog altijd in oorlog waren met de Spaanse kroon. Willem van Oranje is op het werk bijvoorbeeld nadrukkelijk afwezig: deze raadsheer en vertrouweling van Karel V, op wiens schouder de keizer had gesteund bij de echte ceremonie in 1555, was immers later de leider van de opstand tegen de Spaanse kroon geworden. Aan hem wilde de opdrachtgever van het schilderij blijkbaar niet herinnerd worden.

De vele herkenbare symbolen en de rijke historische betekenis maken het schilderij tot een dankbare beeldbron, en als zodanig staat het in menig schoolboek – de splitsing van Karels rijk is voor ons immers onlosmakelijk verbonden met het begin van de Opstand, hoewel de schilder het daar ironisch genoeg juist *niet* over wilde hebben. Het schilderij bood echter altijd een wat groenige aanblik door de verkleurde vernis. Hoe spetterend van kleur het daaronder eigenlijk was, bleek toen het schilderij vorig jaar werd gerestaureerd. ■

Links: Allegorie op de troonsafstand van keizer Karel V te Brussel. Frans Francken (II), Antwerpen(?), ca. 1630-1640. Olieverf op paneel, h 134cm x b 172cm, SK-A-112.

Een grote afbeelding van het schilderij is te vinden op de website van het Rijksmuseum. <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/SK-A-112>

Dit schilderij in het echt zien met uw leerlingen? Dat kan, want ze mogen gratis naar binnen (t/m 18 jaar). Kijk voor schoolprogramma's en reserveringen op www.rijksmuseum.nl/onderwijs.

Volgende keer laat senior conservator Gijs van der Ham zien wat een klein achttiende-eeuws doosje vertelt over de WIC en de handel in goud, ivoor en slaven op de Afrikaanse kust.

